

دانشگاه پیام نور
پی

جغرافیای کوچ نشینی

(رشته جغرافیا)

دکتر سید رحیم مشیری

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار ناشر

کتاب‌های دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف یک درس در یک یا چند رشته دانشگاهی، به صورت کتاب درسی، متن آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک‌درسی چاپ می‌شوند.

کتاب درسی ثمره کوشش‌های علمی صاحب اثر است که براساس نیازهای درسی دانشجویان و سرفصل‌های مصوب تهیه و پس از داوری علمی، طراحی آموزشی، و ویرایش علمی در گروه‌های علمی و آموزشی، به چاپ می‌رسد. پس از چاپ ویرایش اول اثر، با نظرخواهی‌ها و داوری علمی مجدد و با دریافت نظرهای اصلاحی و متناسب با پیشرفت علوم و فناوری، صاحب اثر در کتاب تجدیدنظر می‌کند و ویرایش جدید کتاب با اعمال ویرایش زبانی و صوری جدید چاپ می‌شود.

متن آزمایشگاهی (م) راهنمایی است که دانشجویان با استفاده از آن و کمک استاد، کارهای عملی و آزمایشگاهی را انجام می‌دهند.

کتاب‌های فرادرسی (ف) و **کمک‌درسی** (ک) به منظور غنی‌تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه و بر روی لوح فشرده تکثیر می‌شوند و یا در وبگاه دانشگاه قرار می‌گیرند.

مدیریت تولید مواد و تجهیزات آموزشی

فهرست مطالب

یازده	مقدمه
سیزده	راهنمای مطالعه کتاب
شانزده	هدف کلی کتاب
۱	بخش اول. مبانی کوچ‌نشینی
۳	فصل اول. مقدمه‌ای بر مفاهیم و مبانی جغرافیای کوچ‌نشینی
۳	هدف کلی
۳	هدف‌های رفتاری
۴	مقدمه
۴	تعریف اصطلاحی کوچ
۶	تعریف و مطالعه کوچ از دیدگاه جغرافیا
۸	جایگاه و مقام علم کوچ‌نشینی در بین علوم جغرافیا
۱۲	گروه‌های عمده کوچ‌نشین در جهان
۱۳	کوچ و علل آن
۱۹	انواع کوچ یا تحرک
۲۰	تفاوت‌های عمده بین کوچ افقی و عمودی
۲۲	خلاصه فصل اول
۲۳	خودآزمایی فصل اول
۲۵	فصل دوم. پیدایش و تاریخچه کوچ‌نشینی در جهان
۲۵	هدف کلی
۲۵	هدف‌های رفتاری
۲۵	مقدمه
۲۶	وضعیت زمین‌شناسی و آب و هوایی در دوران‌های مختلف زمین‌شناسی
۲۹	وسایل ارتزاق و معیشت مردمان تمدن‌های اولیه
۳۴	سوابق تاریخی کوچ‌نشینی
۳۹	نتیجه‌گیری
۳۹	خلاصه فصل دوم
۴۰	خودآزمایی فصل دوم

۴۳	فصل سوم. تیپ‌های مختلف کوچ‌نشینی و اساس و پایه‌های جغرافیایی آن
۴۳	هدف کلی
۴۳	هدف‌های رفتاری
۴۴	مقدمه
۴۵	۱. تیپ نومادیزم
۴۵	تعاریف و واژه‌ها
۴۶	الف) تیپ نومادیزم مطلق
۴۷	ب) تیپ نیمه نومادیزم
۵۰	اولین نومادهای جهان و گسترش جغرافیایی آن
۵۵	۲. تیپ ترانس‌هومانس
۵۸	انواع ترانس‌هومانس و ویژگی‌های آنها
۵۸	الف) ترانس‌هومانس معمولی
۵۹	ب) ترانس‌هومانس حد فاصل
۶۰	ج) ترانس‌هومانس زمستانی یا معکوس
۶۱	د) ترانس‌هومانس کوچک
۶۳	ه) ترانس‌هومانس مختلط
۶۳	و) ترانس‌هومانس مرکب
۶۴	ز) ترانس‌هومانس میانه
۶۴	۳. تیپ اقتصاد آلمی (چمنزاری)
۶۶	وجوه افتراق ترانس‌هومانس با اقتصاد آلمی
۶۷	مناطق و نوع دام اصلی
۶۹	۴. تیپ کولی‌ها
۷۱	سوابق تاریخی کولی‌ها
۷۳	واژه کولی در مناطق مختلف جهان
۷۴	ویژگی‌های فرهنگی کولی‌ها
۸۱	خلاصه بخش اول
۸۵	خودآزمایی فصل سوم
۸۸	پاسخ‌نامه بخش اول

۸۹	بخش دوم. بررسی اجمالی کوچ‌نشینی در ایران
۹۱	فصل چهارم: علل پیدایش و ساختار جماعات کوچ‌نشینی در ایران
۹۱	هدف کلی
۹۱	هدف‌های رفتاری
۹۲	مقدمه
۹۴	عوامل طبیعی مؤثر در کوچ‌نشینی ایران
۹۴	الف) موقعیت جغرافیایی ایران
۹۶	ب) موقعیت جغرافیایی و اوضاع طبیعی
۹۷	ج) وضعیت طبیعی منطقه
۹۸	د) منابع آب
۹۸	ه) آب و هوا

۹۹	رابطه آب و هوا و دامپروری
۹۹	رابطه آب و هوا و خصوصیات انسانی
۱۰۰	زمین‌شناسی و ژئومرفولوژی ایران
۱۰۲	شرایط جغرافیایی در دوران‌های زمین‌شناسی
۱۰۷	شرایط تاریخی ایران
۱۰۸	چگونگی مطالعه درباره عشایر ایران
۱۱۲	سوابق تاریخی
۱۱۲	آثار باستانی و نحوه جمع‌آوری اطلاعات
۱۱۳	نژاد و سابقه تاریخی ایل
۱۱۴	چگونگی تشکیل و ساختار ایل
۱۱۷	ترکیب اجتماعی ایلات ایران
۱۱۸	ساختار سازمانی ایلات
۱۱۸	الف) ساختار اداری
۱۱۹	ب) دادرسی و امور اداری
۱۱۹	ج) سازمان تعلیم و تربیت
۱۲۰	د) سازمان دفاعی و سربازگیری
۱۲۱	خودآزمایی فصل چهارم
۱۲۳	فصل پنجم. اقتصاد ایلیاتی
۱۲۳	هدف کلی
۱۲۳	هدف‌های رفتاری
۱۲۴	مقدمه
۱۲۶	فعالیت‌های تولیدی و اقتصادی ایل
۱۲۶	نومادیزم شبانی در ایران
۱۲۶	مراجع و انواع آن
۱۲۷	۱. انواع مراتع برحسب دام
۱۲۸	۲. انواع مراتع ییلاقی و قشلاقی
۱۲۹	۳. انواع مراتع برحسب ظرفیت چرای دام
۱۳۳	مراتع مصنوعی
۱۳۵	اقدامات اجتماعی و سیاسی در زمینه یکجانشین کردن ایلات (اسکان عشایر)
۱۳۶	اسکان فردی و خانوادگی یا مهاجرت از ایل
۱۳۶	۱. مالکیت زمین در دهات
۱۳۶	۲. اجاره‌داری ملک
۱۳۸	۳. زندگی خوش‌نشینی در دهات
۱۳۸	۴. فرار و ترک ایل
۱۳۹	گسترش فرهنگ و بهداشت با توجه به روان‌شناسی
۱۴۱	ییلاق و قشلاق در ایل
۱۴۱	مهمترین وظایف سازمان رهبری ایل در هنگام ییلاق و قشلاق
۱۴۵	معیشت کوچ‌نشینی در ایران
۱۵۱	خودآزمایی فصل پنجم

۱۵۳	فصل ششم. مشکلات و سیاست‌گذاری در مورد کوچ‌نشینی
۱۵۳	هدف کلی
۱۵۳	هدف‌های رفتاری
۱۵۴	مقدمه
۱۵۵	مشکلات برخورد سازمان اداری با ایلات
۱۵۶	مشکلات گسترش کشتزارها در مناطق چادرنشینی
۱۵۷	ایجاد تخصص و گروه‌بندی و تمرکز در دامداری
۱۵۹	خلاصه بخش دوم
۱۶۴	خودآزمایی فصل ششم
۱۶۵	پاسخ‌نامه بخش دوم
۱۶۹	بخش سوم. مطالعه ایلات عمده ایران
۱۷۱	فصل هفتم. جغرافیای طبیعی ترکمن صحرا
۱۷۱	هدف کلی
۱۷۱	هدف‌های رفتاری
۱۷۱	مقدمه
۱۷۲	جغرافیای طبیعی ترکمن صحرا
۱۷۴	ژئومرفولوژی، زمین‌شناسی و خاک منطقه ترکمن صحرا
۱۷۵	آب و هوای منطقه ترکمن صحرا
۱۷۸	منابع آبی ترکمن صحرا
۱۷۹	پوشش گیاهی منطقه ترکمن صحرا
۱۸۰	جانوران منطقه ترکمن صحرا
۱۸۱	خودآزمایی فصل هفتم
۱۸۳	فصل هشتم. جغرافیای انسانی منطقه ترکمن صحرا و اقوام ترکمن
۱۸۳	هدف کلی
۱۸۳	هدف‌های رفتاری
۱۸۳	مقدمه
۱۸۴	جغرافیای انسانی منطقه ترکمن صحرا
۱۸۵	مختصری از جغرافیای تاریخی
۱۸۷	جمعیت و طوایف ترکمن
۱۸۹	تشکیلات اداری و سازمانی ترکمن‌ها
۱۹۱	طوایف عمده ترکمن‌های ایران و محل زندگی آن
۱۹۳	ویژگی‌های قومی و فرهنگی ترکمن‌ها
۱۹۴	الف) نژاد و خصوصیات جسمانی
۱۹۴	ب) زبان و لهجه ترکمانان
۱۹۵	ج) لباس و پوشاک
۱۹۶	د) غذا و رژیم غذایی
۱۹۶	ه) مسکن و نوع ساختمان
۱۹۸	ویژگی‌های اخلاقی و عادات ترکمن‌ها
۲۰۰	ویژگی‌های اجتماعی و مذهبی

۲۰۱	فرهنگ و آموزش جامعه ترکمن
۲۰۲	خودآزمایی فصل هشتم
۲۰۳	فصل نهم. فعالیت‌های اقتصادی و دامداری ایل ترکمن
۲۰۳	هدف کلی
۲۰۳	هدف‌های رفتاری
۲۰۳	مقدمه
۲۰۶	بخش‌های مختلف ترکمن صحرا و فعالیت اصلی اقتصادی
۲۰۷	انواع دام‌ها
۲۰۹	محصولات عمده دامی و بازار فروش آنها
۲۱۰	عشایر نیمه‌کوچ‌رو و طایفه یموت
۲۱۴	انگیزه کوچ
۲۱۸	محدوده جغرافیایی و محصولات ایل ترکمن
۲۱۸	کشاورزی ایل ترکمن
۲۲۰	صنایع دستی ایل ترکمن
۲۲۱	مبادلات اقتصادی ایل ترکمن
۲۲۲	مشکلات و پیشنهادات
۲۲۳	خلاصه بخش سوم
۲۲۵	خودآزمایی فصل نهم
۲۲۷	پاسخ‌نامه بخش سوم
۲۲۹	منابع و مآخذ

مقدمه

خوانندگان گرامی، کتابی را که پیش رو دارد، نتیجه سال‌ها تلاش و تحقیق و مطالعه پیگیر اینجانب در زمینه پدیده جغرافیایی کوچ‌نشینی و مسایل ناشی از آن می‌باشد. از آنجا که ما دست‌اندرکاران دانش جغرافیا خود را بحق خدمتگزار جامعه علمی جغرافیا می‌دانیم، بنابراین وظیفه خویش می‌دانیم که نتایج زحمات و پژوهش‌های گسترده خود را به صورتی مدوّن در اختیار دانشجویان و نسل جوان تحصیل کرده کشور قرار دهیم تا راه‌گشایی برای آینده‌سازان سرزمین اسلامی ما باشد. بدون شک آرزوی ما این است که دانش‌پژوهان بتوانند با استفاده از یافته‌های پیشکسوتان دلسوز و به‌کارگیری علم پویای جغرافیا، به توسعه و عمران نواحی مختلف همت گمارند.

در این کتاب سعی شده است تا کلیه موضوعات مربوط به پدیده کوچ و معیشت کوچ‌نشینی مورد بررسی قرار گیرد. از این رو ابتدا در بخش نخست ضمن بیان تعاریف و اصطلاحات کوچ‌نشینی، انواع و اشکال کوچ در مقیاس جهانی بررسی می‌شود. در این قسمت کولی‌ها نیز به عنوان یک گروه دارای معیشت کوچ‌نشینی، مطالعه می‌شوند. در بخش دوم، نگاهی اجمالی به کوچ‌نشینی در ایران شده است و عوامل طبیعی، انسانی، تاریخی و اقتصادی به وجودآورنده این پدیده بیان گردیده است.

کشور ما با دارا بودن بیش از یک میلیون نفر ایلپاتی ۹۶ ایل و ۵۴۷ طایفه مستقل، از مهمترین مراکز عشایری جهان است، از این رو به این موضوع باید دقت کافی مبذول شود و لذا برای یک نگرش جامع و اساسی، چاره‌ای جز مطالعه موردی وجود ندارد.

بنابراین ایل بزرگ کشور یعنی ترکمن‌ها که نمونه‌ای از اقوام تخته قاپو هستند انتخاب شده و در بخش سوم مورد بررسی کامل قرار گرفته‌اند. محدوده‌های طبیعی، تقسیم‌بندی‌های داخلی، سیستم اداری، جمعیت و مسایل اقتصادی ایلات از جمله موضوعاتی می‌باشند که در قالب این ایل مهم مطرح می‌شوند. در مجموع مطالب کتاب در حدی است که انتظار می‌رود دانشجویان رشته جغرافیا علاقمندان به تحقیق را تا حدود زیادی از لحاظ دستیابی به اطلاعات جامع، مستغنی سازد. امید است که انتشار این مجموعه گامی مثبت در راه بسط مفاهیم جغرافیای کوچ‌نشینی در ایران باشد و مورد رضایت شما قرار گیرد.

با سپاس از عنایات الهی
دکتر سید رحیم مشیری
مدیر گروه جغرافیای دانشگاه تهران

راهنمای مطالعه کتاب

اگر شما به دشواری می‌توانید مطالعه کنید و یا نمی‌توانید آنچه را که خوانده‌اید، به خاطر سپارید و حتی به سختی قادر به تمرکز حواس هستید، یک روش خوب، مطالعه را آسان‌تر و مؤثرتر می‌کند، با توجه به موارد زیر شما قادر خواهید بود که مطالعه را در حد مطلوب‌تری به انجام رسانید.

۱. مطالعه کتاب را زمانی شروع کنید که از نظر ذهنی و جسمی احساس خستگی نمی‌کنید. پیشنهاد می‌شود که پس از آرامش و تمرکز حواس مطالعه را آغاز کنید و برای هر یک ساعت مطالعه، مدتی را برای استراحت در نظر بگیرید.

۲. برای اینکه مطالب را به خوبی یاد بگیرید و خیلی زود آنها را به دست فراموشی نسپارید، بایستی یادگیری شما تحکم پیدا کند و شیوه یادگیری شما به طور صحیح انجام گیرد، یادگیری با انگیزه قبلی موجب خواهد شد که تمام مطالب را در زمان کوتاه‌تری به ذهن بسپارید. منظور از انگیزه قبلی این است که شما با قصد و نیت قبلی اقدام به یادگیری کنید و چون به تجربه ثابت شده است که یادگیری با نیت قبلی اثربخش‌تر از یادگیری اتفاقی است.

۳. فصل‌های این کتاب همانند زنجیری به یکدیگر متصل شده‌اند و یک مقصود را دنبال می‌کنند، سعی کنید بین آموخته‌های خود ارتباط برقرار کنید. برای رسیدن به بالاترین قسمت یک نردبان، لازم است که پله‌ها را مرحله به مرحله بالا روید.

۴. ابتدا به عنوان‌های هر فصل دقت کنید، بهتر است اول مطالب را در خطوط کلی آن بیاموزید. سعی کنید یک طرح کلی از مطالب در ذهن خود به وجود بیاورید. درست

مثل زمانی که به یک درخت نگاه می‌کنید. ابتدا گل درخت را می‌بینید بعد جزییات آن (شاخه‌ها و برگ‌ها...) را مشاهده می‌کنید.

بهترین راهنما برای رسیدن به چنین مقصودی توجه به هدف‌های کلی و هدف‌های رفتاری است. این اهداف همانند تشعشع نورهایی هستند که جاده تاریک و پریچ وخم مطالعه را برای شما روشن می‌سازند و مانند استاد کلاس درس به شما می‌گویند که این درس را باید چگونه مطالعه کنید و روی چه نکاتی تأکید کنید و آنها را چگونه یاد بگیرید. هدف‌های کلی درس بیانگر مقاصد آموزشی است و هدف‌های رفتاری آن هدف‌هایی هستند که منظور از آموزش را در قالب رفتارهایی که از شما انتظار می‌رود تا به هدف کلی برسید، بیان می‌کنند. در نتیجه شما با خواندن هدف‌های رفتاری خواهید دانست که در مطالعه یک درس از شما چه انتظار می‌رود و استاد هم با استفاده از آن اهداف، ارزشیابی درست‌تری از رفتار شما، به عمل خواهد آورد.

۵. سعی کنید مطالب را بفهمید و تنها به حفظ کردن مطالب قناعت نکنید و نباید از خود توقع داشته باشید که تمام مطالب را با یک بار خواندن یاد می‌گیرید. عامل تکرار از عوامل مهم در یادگیری است، برای فهم بیشتر مطالب از تصاویر نقشه‌ها و نمودارها کمک بگیرید.

۶. برای هر فصل تعدادی سؤال تحت عنوان «خودآزمایی» در نظر گرفته شده است، با پاسخ‌گویی به سؤالات خودآزمایی، میزان دانسته‌های خود را ارزیابی کنید، پاسخ خود به هر سؤال را یادداشت کنید و آن را با پاسخ داده شده در پاسخ‌نامه مقایسه کنید. دادن پاسخ صحیح به هر سؤال مستلزم درک صحیح شما از آن مطالب است و اگر مطالب را سطحی خوانده باشید در پاسخ‌گویی به سؤالات با مشکل مواجه خواهید شد، چون طرح سؤالات خودآزمایی با توجه به هدف‌های رفتاری و محتوای هر بخش تدوین شده است. البته لازم به یادآوری است که سؤالات تمام اهداف و محتوای کتاب را دربر ندارد بلکه فقط نمونه‌ای از آن است.

۷. در آخر بعضی از فصول شما به محتوایی تحت عنوان اطلاعات اضافی برخورد خواهید کرد. این اطلاعات جزء اهداف کلی و رفتاری نمی‌باشد و خواندن و یادگیری آن مطالب انتخابی است و در مطالعه آن آزاد هستید.

۸. این کتاب شامل ۳ بخش و هر بخش شامل ۳ فصل می‌باشد و هر فصل دارای چند موضوع مختلف است که در راستای اهداف کلی و رفتاری فصل شما را هدایت می‌کنند و در آخر هر بخش خلاصه‌ای از مطالب، ارائه شده است.

۹. اگر در درک بعضی از مطالب این کتاب اشکال دارید یا در صورتی که می‌خواهید در مورد بعضی از مفاهیم گفته شده در این کتاب اطلاعات بیشتری کسب کنید، می‌توانید از فهرست منابع که در آخر کتاب مطرح شده است، استفاده کنید.

۱۰. ارسال نقطه‌نظرات شما دانشجویان ما را در تجدیدنظر نهایی کتاب یاری خواهد کرد.

۱۱. به هنگام مطالعه کتاب، هر وقت احساس نیاز کردید، دوباره به قسمت «راهنمای مطالعه کتاب» مراجعه کنید تا کاملاً شیوه مطالعه، ملکه ذهنتان شود.

«موفق باشید»

هدف کلی کتاب

آشنایی با علل و عوامل کوچ‌نشینی در ایران و جهان و همچنین شروع کوچ‌نشینی و اشکال و انواع آن و بررسی یک نمونه از زندگی کوچ‌نشینان مهم ایران به نام ایل ترکمن.

بخش اول

مبانی کوچ‌نشینی

فصل اول

مقدمه‌ای بر مفاهیم و مبانی جغرافیای کوچ‌نشینی

هدف کلی

آشنایی با تعاریف و واژه‌های کوچ و جایگاه و مقام علمی کوچ‌نشینی در جغرافیا و همچنین آشنایی با گروه‌های مختلف کوچ‌نشینی و علل و انواع آن.

هدف‌های رفتاری

- از شما انتظار می‌رود پس از مطالعه این فصل بتوانید:
۱. تعبیر گوناگونی که از کلمه کوچ در فرهنگ‌های فارسی به عمل آمده است، بیان کنید.
 ۲. عوامل مشترکی که در تعریف کوچ و کوچ‌نشینی در تمام تعاریف دانشمندان غیرجغرافیا جنبه عمومی دارد را مشخص کنید.
 ۳. محرک اصلی کوچ که سبب پیدایش زندگی کوچ‌نشینی شده است را نام ببرید.
 ۴. تعریفی که مؤلف از واژه کوچ‌نشینی به عمل آورده است را بیان کنید.
 ۵. مهم‌ترین عواملی که در تعریف کوچ‌نشینی از دیدگاه جغرافیا انجام گرفته است را برشمارید.
 ۶. علل بررسی انسان کوچ‌نشین را در ارتباط با محیط طبیعی و محیط فرهنگی و اقتصادی شرح دهید.

مقدمه

واژه کوچ‌نشینی در فرهنگ‌های معتبر فارسی مانند فرهنگ دهخدا و برهان قاطع و سایر فرهنگ‌ها آمده است.

در عین حال دانشمندان غیرجغرافی تعاریفی برای کوچ آورده‌اند. تعریف کوچ‌نشینی از دیدگاه جغرافیا به همه عوامل محیطی، انسانی و اجتماعی که به نحوی از انحاء در ارتباط با کوچ انسان‌هاست گفته می‌شود.

در اینجا از علل کوچ و مقام کوچ در بین علوم جغرافیا و همچنین گروه‌های عمده کوچ‌نشینان و انواع آن مثل کوچ عمودی و افقی بحث می‌نماید.

تعریف اصطلاحی کوچ

الف) واژه کوچ در فرهنگ‌های معتبر فارسی

کلمه کوچ در فرهنگ‌های فارسی تعابیر گوناگونی دارد از جمله:

- از منزل و مقامی به منزل و مقام دیگر روانه شدن^۱
 - از منزل به منزل رفتن، با ایل و اهل و عیال و اسباب خانه، کوچیدن مصدر آن است.^۲
 - انتقال، جلای وطن مهاجرت و انتقال ایل یا لشکر از جایی به جای دیگر^۳
 - رحیل، مهاجرت و جابجایی که لفظ ترکی است.^۴
- با توجه به گسترش لغوی کوچ که در حالت کلی مفهوم حرکت و جابجایی را می‌دهد می‌توان استنباط کرد که کوچ حرکتی است گسترده با تمام اسباب و لوازم زندگی و اهل بیت که جهت تداوم زندگی و ادامه معیشت در ارتباط با تغییرات طبیعی محیط به ویژه تغییرات آب و هوایی و رویش گیاهی انجام می‌گیرد.

ب) واژه کوچ و کوچ‌نشینی از نظر دانشمندان غیرجغرافیا

- دکتر اسکندر امان‌اللهی: منظور از زندگی کوچ‌نشینی آن نوع زندگی است که در آن

۱. خلف تبریزی، محمد حسین، فرهنگ برهان قاطع

۲. دبیر سیاقی، محمد، فرهنگ آندراج

۳. معین، محمد، فرهنگ فارسی

۴. دهخدا، علی اکبر، فرهنگ لغت